

What is the theoretical model of Imam Reza's (AS) Quranic quotations in the hadith of Imamate

Zahra Ghasemnejad ^{a*}, Yusuf farshadnia ^b

^a Assistant Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Shiraz University, Shiraz, Iran

^b PhD student of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Shiraz University, Shiraz, Iran

KEY WORDS

Imamate, Imam Reza (AS), Quranic adaptations, theoretical model, content analysis

Received: 10 October 2024;
Accepted: 10 January 2025

Article type: Research Paper
DOI: 10.22034/thr.2025.2043156.1061

ABSTRACT

The hadith of Imam Reza (AS) is one of the narrations decorated with Quranic quotations. It seems that the use of Quranic verses in the words of the infallibles (AS) follows a specific theoretical pattern. The present article, using the method of content analysis, attempts to extract the epistemological and theoretical pattern of Quranic quotations in the "Hadith of Imamate" while taking a statistical approach. According to the findings, in the words of Razavi (AS), there are 28 verses from 14 Surahs of the Quran (Makani and Madani). Relying on the verses of the Quran, Imam Reza (AS) introduced the belief in Imamate as rooted in the comprehensiveness of the Quran and belief in its truths such as divine appointments such as prophethood and the Imamate of Prophet Abraham (AS). Also, the beginning of the speech with "the comprehensiveness of the Quran" and the ending with "disbelief in the Quran", the use of Quranic and historical evidence, principles and rational clarity, and the coherence of the context of the adapted verses and the words of Imam Reza (AS) are among the characteristics of the theoretical and epistemological model of Imam Reza's (AS) Quranic adaptations in the "Hadith of Imamate".

* Corresponding author.

E-mail address: z_ghasemi62@yahoo.com

©Author

چستی الگوی نظری اقتباس‌های قرآنی امام رضا (ع) در حدیث امامت

زهرا قاسم نژاد الف*، یوسف فرشادنیاب

الف دانشجوی دکتری، گروه قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران، z_ghasemi62@yahoo.com
 ب دانشجوی دکتری، گروه قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران، farshadnia.yusuf@gmail.com

واژگان کلیدی	چکیده
امامت، امام رضا (ع)، اقتباس‌های قرآنی، الگوی نظری، تحلیل محتوا	حدیث امامت از امام رضا (ع) از جمله گزاره‌های روایی مزین به اقتباس‌های قرآنی است. به نظر می‌رسد به‌کارگیری آیه‌های قرآن در کلام معصومان (ع) از الگوی نظری خاصی پیروی می‌کند. نوشتار حاضر به شیوه تحلیل محتوا می‌کوشد ضمن نگاه آماری، الگوی معرفتی و نظری اقتباس‌های قرآنی در "حدیث امامت" را استخراج کند. مطابق یافته‌ها، در کلام رضوی (ع)، ۲۸ آیه از ۱۴ سوره قرآن (مکی و مدنی) وجود دارد. امام رضا (ع) با تکیه بر آیه‌های قرآن، ریشه باور به امامت را در جامعیت قرآن و باورمندی به حقایق آن همچون انتصاب‌های الهی نظیر نبوت و امامت حضرت ابراهیم (ع) معرفی نموده است. همچنین آغاز کلام با «جامعیت قرآن» و اختتام با «عدم باور به قرآن»، استفاده از شواهد قرآنی، تاریخی، اصول و بدهات عقلی و همخوانی بافت آیات اقتباسی و کلام امام رضا (ع) از شاخصه‌های الگوی نظری و معرفتی اقتباس‌های قرآنی امام رضا (ع) در "حدیث امامت" است.

۱. مقدمه

اهل بیت عصمت و طهارت (ع) به‌عنوان ثقل اصغر و عدل قرآن، مفسران واقعی و شایسته قرآن کریم هستند به‌گونه‌ای که اولین ملاک در فهم درست قرآن و معارف دین تبیین و توضیحی است که از پیامبر خاتم (ص) و ائمه معصومین (ع) رسیده باشد (مصباح یزدی، ۱۳۸۰ ش: ۷۶). از سویی کلام معصومان (ع) در سبک‌های گونه‌گون نظیر خطبه، نامه، ادعیه، مناظره و پاسخ به شبهات بیان شده که هرکدام ظرفیت ویژه‌ای جهت استخراج معارف دینی دارد. ازجمله راهبردهای استفاده‌شده در کلام معصومان (ع)، آیات قرآنی است. این راهبرد تحت عنوان "اقتباس قرآنی" به اشکال و اقسام مختلفی در گنجینه روایی معصومان (ع) بکار رفته است. از نظر مفسران، اقتباس‌های قرآنی، از محسنات دانش بدیع به‌شمار می‌آید (معرفت، ۱۴۲۳ ق: ۲۳۸). از روایاتی که در آن، این راهبرد استفاده شده، روایتی از حضرت امام رضا (ع) که در آن به تبیین علل اختلاف مردم در امر امامت (انتخاب امام و رهبر) و انکار آن پرداخته شده است (ر.ک: کلینی، ۱۳۸۷ ش، ج ۱: ۴۸۹؛ نعمانی، ۱۳۹۷ ق: ۲۱۶؛ ابن بابویه، ۱۳۹۹ ق: ۹۶؛ همو، ۱۴۰۴ ق، ج ۲: ۱۹۵؛ ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ش: ۴۳۶-۴۳۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۲۵: ۱۲۰). به نظر می‌رسد اقتباس‌های قرآنی در کلام معصومان (ع) علی‌رغم غنای ادبی سخن، ظرفیت‌های مغفولی جهت استخراج معارف بنیادین و الگوهای نظری و معرفتی دارد؛

بنابراین پژوهش حاضر با هدف پاسخگویی به پرسش‌های زیر سامان یافته است:

۱. اقتباس‌های قرآنی امام رضا (ع) در تبیین جایگاه امامت، از جهت آماری چگونه است؟
۲. امامت در اقتباس‌های قرآنی امام رضا (ع) چه جایگاهی دارد؟
۳. الگوی نظری و معرفتی حاکم بر اقتباس‌های قرآنی در کلام رضوی (ع) چیست؟
۴. آیا تناسب اولیه میان بافت آیات اقتباسی و بافت کلام رضوی (ع) وجود دارد؟

۲. پیشینه پژوهش

غالب پژوهش‌های صورت گرفته به گونه‌شناسی «اقتباس‌های قرآنی» در متون مورد بررسی، پرداخته است. برای نمونه در پژوهشی، به اقتباس‌های قرآنی در نهج‌البلاغه پرداخته که مشخص شد، پربسامدترین اقتباس‌های قرآنی در کلام امیرمؤمنان علی (ع)، اقتباس جزئی و استنباطی است (عباس‌زاده، ۱۳۸۹ ش: ۸۰). در مقاله‌ای دیگر ضمن تحلیل گونه‌های اقتباسی در خطبه‌های حضرت زهرا (س)، به کارکردهای تفسیری آن اشاره شده است (فتاحی زاده و افسردیر، ۱۳۹۵ ش: ۱۷۱). نزدیک‌ترین پژوهش از نظر عنوان به اثر حاضر، مقاله «اقتباس‌ها و استنادهای قرآنی امام رضا (ع) در حدیث امامت» است که مشاهده می‌شود نویسندگان به گونه‌های مختلف اقتباس پرداخته و از نتایج آن، پربسامد بودن اقتباس‌های متغیر و استنباطی است (فتاحی زاده و دیگران، ۱۳۹۴ ش: ۸۵). وجه امتیاز پژوهش حاضر بررسی جایگاه امامت در اقتباس‌های قرآنی امام رضا (ع) و شناسایی الگوی نظری و معرفتی حاکم بر آن است.

۳. مفهوم شناسی اقتباس

در مفهوم لغوی «اقتباس»، باید به واژه «قبس» نظر شود که فراهیدی آن را به معنای گرفتن «شعله» از «آتش» گرفتن، دانسته است (فراهیدی، ۱۴۰۹ ق، ج ۵: ۸۶). ابن منظور در تعیین این واژه ضمن اشاره به شعله و آتش به حدیث امام علی (ع) اشاره می‌کند: «حَتَّى أَوْزَى قَبْسًا لِقَابِسٍ» که مراد از آن اظهار نور برای گرفتن از سوی طالبان هدایت دانسته است (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۶: ۱۶۷)؛ بنابراین «اقتباس» به معنای گرفتن چیزی از منبع آن است به گونه‌ای که در داستان حضرت موسی (ع) واژه «قبس» آمده است: «إِنِّي أَنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ» (طه/۱۰) که همان گرفتن شعله از منبع آتش است (طبرسی، ۱۴۱۵ ق، ج ۷: ۱۲). همچنین اقتباس در معنای اصطلاحی، وام گرفتن از قرآن در نثر و شعر به گونه‌ای که نتوان گفت که این همان قرآن است. به طوری که این نوع استفاده از آیات قرآنی، از سده‌های نخستین رواج یافت و از محسنات دانش بدیع به شمار می‌آید که البته در خطبه‌ها و ادعیه معصومان (ع) به شکل ویژه و متعالی استفاده شده است (معرفت، ۱۴۲۳ ق: ۲۳۸).

۴. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر به روش تحلیل محتوا به بررسی جایگاه امامت و همچنین استخراج الگوی نظری و معرفی در اقتباس‌های قرآنی حضرت رضا (ع) پرداخته است. رسیدن به مبانی و به نوعی تفسیر حاصل از مطالعه عینی، کمی و نظام‌مند فرآورده‌های ارتباطی یا همان محتوای پدیدار پیام، تعریفی ارائه شده برای تحلیل محتوا است (باردن، ۱۳۷۵ ش: ۲۵). متن روایت رضوی (ع) با ذکر آیات اقتباسی در نمونه جدول زیر سامان‌دهی شده است. امام رضا (ع) در این روایت، از «۲۸ آیه قرآنی» در مسئله تبیین اختلاف مردم در امر «امامت» بهره گرفته است. مطابق جدول، ابتدا متن

عبارت و در گام دوم به بافت و زمینه شکل‌گیری آن، سپس به آیه اقتباسی و بافت آن و در نهایت نقاط اشتراک روایت و آیات (در صورت وجود) اشاره می‌شود.

جدول ۱: نمونه‌ای از تحلیل محتوای روایت رضوی (ع) و اقتباس‌های قرآنی

متن روایت رضوی (ع) - منبع	بافت روایت	آیه اقتباسی و بافت آن	اشتراک
یا عبدالعزیز جهل القوم و خدعوا عن أديانهم: إن الله عزوجل لم يقبض نبيه صلى الله عليه وآله حتى أكمل لهم الدين، وأنزل عليه القرآن فيه تفصيل كل شيء بين فيه الحلال والحرام والحدود والأحكام وجميع ما يحتاج الناس إليه كملا فقال عزوجل: «ما فرطنا في الكتاب من شيء» فأنزل في حجة الوداع وهي آخر عمره عليه السلام: «اليوم أكملت لكم دينكم وأتممت عليكم نعمتي ورضيت لكم الإسلام ديناً... (بابویه، ۱۳۹۹ ق: ۹۶).	تبیین ریشه‌ای اختلاف مردم در امر امامت چهل مردم خدعه و نیرنگ در دین دین کامل هدایت‌گری جامع قرآن	آیه ۳۸ سوره أنعام: جامعیت قرآن اعراض از دین و حق جهالت زنده‌دلان و مرده‌دلان هدایت عامه قرآن و هدایت‌گری جامع تکذیب آیات الهی	جهل مردم قرآن و هدایت‌گری جامع

مطابق داده‌های جدول تحلیل محتوای فوق، در بافت‌شناسی متن روایت رضوی (ع)، مردم در امر دین و مسئله امامت هم جهل داشته و هم مورد نیرنگ در دین قرار گرفته‌اند. حضرت امام رضا (ع) سخن را با محوریت «قرآن» به عنوان کتابی وحیانی و با هدایت‌گری تام که از هیچ مسئله‌ای که نیاز مردم در آن باشد، فروگذاری نکرده مباحث را سلسله‌وار به‌پیش می‌برند (ر.ک: ابن بابویه، ۱۳۹۹ ق: ۹۶).

جدول شماره ۲: تحلیل آیات اقتباسی از جهت مفاد، واقعه تاریخی

آیه‌های اقتباسی امام رضا (ع)	مفاد آیه	اشاره به واقعه یا جریانی تاریخی	مکی/مدنی
آیه ۳۸ سوره أنعام: مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ	جامعیت قرآن	-	مکی
آیه ۳ سوره مائده: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا	اکمال دین (امامت)	غدیر خم	مدنی
آیه ۱۲۴ سوره بقره: جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ	الهی بودن منصب امامت عهد امامت	امامت انتصابی و الهی حضرت ابراهیم (ع)	مدنی
آیه ۷۲ سوره انبیاء: وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ	امامت	شایستگی مقام نبوت (اسحاق و یعقوب)	مکی
آیه ۷۳ سوره انبیاء: وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا غَابِرِينَ	امامت / هدایت	نبوت و رهبری جامعه (نسل صالح حضرت ابراهیم ع)	مکی

همچنین از جدول تحلیل محتوای فوق جهت بررسی آیه‌های اقتباسی در روایت رضوی (ع) استفاده شده است. مطابق داده‌های آن، مفاد آیه، بررسی اشاره آیه به واقعه یا جریانی تاریخی و در نهایت مکی یا مدنی بودن سوره مشخص شده است. در تعیین مفاد آیات از منابعی نظیر «فرهنگ لغت» استفاده شده و گونه مورد نظر در پژوهش از اقتباس‌های قرآنی، اقتباس کامل است.

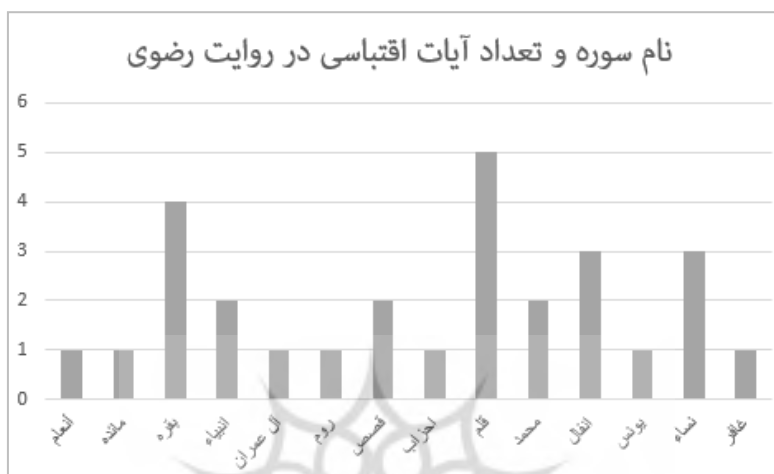
۵. بررسی و تحلیل

در بخش بررسی و تحلیل، در ابتدا، نگاهی آماری به آیه‌های اقتباسی در روایت رضوی (ع) در مسئله «امام شناسی»

و در بخش دوم به جایگاه امامت و الگوی نظری و معرفتی حاکم در اقتباس‌های قرآنی خواهیم پرداخت.

۵. ۱. نگاهی آماری به اقتباس‌های قرآنی (تام) در روایت رضوی (ع)

در بررسی و استخراج‌های آماری صورت گرفته مشخص شد که در روایت «امام شناسی» رسیده از امام رضا (ع) از ۱۴ سوره و ۲۸ آیه استفاده شده است. ۱۳ سوره مکی و ۱۵ سوره مطرح‌شده در روایت رضوی (ع)، مدنی است. در پاره‌ای موارد، چندین آیه به یک سوره تعلق دارد که نمودار میله‌ای زیر آمار آن را نمایش می‌دهد.

شکل ۱. نمودار میله‌ای از آمار اقتباس‌های قرآنی در روایت امام رضا (ع)

مطابق نمودار میله‌ای فوق، سوره قلم بالاترین فراوانی (۵ آیه) در جایگاه نخست، در رتبه دوم سوره بقره (۴ آیه) و در رتبه سوم و به صورت مشترک سوره‌های انفال و نساء قرار دارد. حضرت امام رضا (ع) تقریباً به صورت تلفیقی از سوره‌های مکی و مدنی در تبیین مسئله امامت استفاده نموده است.

۵. ۲. جایگاه امامت و الگوی نظری آن در اقتباس‌های قرآنی امام رضا (ع)

به نظر می‌رسد، امامت در اقتباس‌های قرآنی امام رضا (ع) از جایگاه ویژه و الگوی نظری و معرفتی خاصی برخوردار است. در ادامه و مطابق با تحلیل محتوا و رعایت ترتیب آیات مورداستفاده در بافت کلام حضرت (ع) تلاش می‌شود به الگوی نظری و معرفتی اقتباس‌های قرآنی رضوی (ع) بپردازیم.

۵. ۲. ۱. امامت (آیه اکمال) از ابعاد جامعیت قرآن

حضرت ابتدا به مسئله «جهل مردم» و «فریب خوردن در دین» به عنوان دو عامل ریشه‌ای در انحراف و اختلاف مردم در امر امامت اشاره و در ادامه به این مطلب که خداوند حکیم، پیامبر خاتم (ص) را پیش از «اکمال دین» و «اتمام نعمت» یعنی تعیین امام امت، به سرای آخرت منتقل نمی‌کند. به طوری که حضرت (ع) این اصل مهم را با ارجاع به قرآن به عنوان کتاب تفصیل دهنده همه امور و شئون زندگی بشر مورد تبیین قرار می‌دهد (ابن بابویه، ۱۳۹۹ ق: ۹۶). امام رضا (ع) سپس به این آیه اشاره می‌نماید: «مَا قَرَرْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ» (أنعام: ۳۸). حضرت (ع) به آیه‌ای استناد می‌نماید که مفاد آن، «جامعیت قرآن» است به گونه‌ای که مطابق آیه روشن می‌شود که قرآن، کتابی جامع همه احکام، حدود و معارف

الهی مورد نیاز بشر است (هاشمی رفسنجانی و همکاران، بی تا، ج ۲۳: ۱۳۹). در گام بعدی و به عنوان شاهد مهم به آیه "اکمال دین" در "حجه الوداع" و آخرین سفر حج پیامبر خاتم (ص) اشاره می نماید: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا» (مائده ۳). مفاد آیه، انتصاب و اعلام امامت امیرمؤمنان علی بن ابی طالب (ع) به دستور خداوند است (امینی، ۱۳۶۸، ج ۲: ۱۱۵؛ طباطبایی، ۱۳۷۳، ش، ج ۵: ۱۹۳).

بنابراین حضرت ابتدا به جامعیت قرآن اشاره و سپس از جمله شواهد کلیدی این جامعیت و توجه به شئون زندگی انسان به آیه انتصاب امام علی (ع) به عنوان جانشین پیامبر خاتم (ص) ارجاع می دهند. سپس حضرت در ادامه و در رابطه با ایمان به امر ولایت و اکمال دین و قرآن فرمود: «فَمَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ لَمْ يَكْمَلْ دِينَهُ فَقَدْ رَدَّ كِتَابَ اللَّهِ مِنْ رَدِّ كِتَابِ اللَّهِ فَهُوَ كَافِرٌ» (ابن بابویه، ۱۳۹۹ ق: ۹۶). مطابق فرمایش حضرت، هر کس ادعا کند که خدای متعال دین خود را کامل نمی کند، کتاب خدا را رد کرده و آن شخص، "کافر" است.

۵.۲.۲. باور به انتصاب الهی بودن امام (پیشینه تاریخی انتصاب های الهی در قرآن)

در کلام رضوی (ع) پیرامون مسئله امامت، بیان شد که حضرت عدم باورمندی به اکمال دین و انتصاب امام از سوی خداوند که در آیه سوم از سوره مائده بیان شده را مساوی با رد قرآن و کافر شدن به آن بیان نموده است (ابن بابویه، ۱۳۹۹ ق: ۹۶). حضرت در تبیین مسئله امامت ابتدا به جامعیت قرآن و سپس به آیه اکمال دین اشاره نمودند و در سومین آیه اقتباسی از قرآن و به عنوان شاهد، به انتصاب حضرت ابراهیم (ع) به عنوان امام امت از سوی باری تعالی استناد می کند: «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (بقره: ۱۲۴) مقامی که به فرموده امام رضا (ع) بعد از نبوت و مقام خلقت به حضرت ابراهیم (ع) عطا شد ایشان به این نکته مهم اشاره می کند که آیه فوق تا روز قیامت بر انگاره امامت و رهبری ظالمان خط بطلان کشیده است (ابن بابویه، ۱۳۹۹ ق: ۹۷). مطابق فرمایش قرآن، اگر امامت حضرت ابراهیم (ع) را امر الهی بدانیم باید به امامت امیرمؤمنان علی بن ابیطالب (ع) و اعلام شده در سوره مائده به عنوان کامل کننده دین اسلام ایمان داشته و آن را بپذیریم. از این جهت حضرت رضا (ع) منکر انتصاب الهی امام علی (ع) و اکمال دین را کافر و غیر باورمند به قرآن می داند چه اینکه مسئله انتصاب الهی در تعیین رهبران امت دارای پیشینه تاریخی (انتصاب حضرت ابراهیم علیه السلام به مقام امامت) است به گونه ای که حضرت شاهد دیگری از قرآن در خصوص اعطای مقام نبوت از سوی خداوند به فرزندان صالح حضرت ابراهیم (ع) می آورند: «وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ، وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ» (انبیاء: ۷۲-۷۳). مفاد آیه ها از تسلسل نبوت در خاندان صالح حضرت ابراهیم (ع) حکایت دارد و نشان می دهد چگونه این حسن شهرت، نام نیک و تاریخ بزرگ او به وسیله پیامبرانی که از دودمان او یکی بعد از دیگری به وجود آمدند، شکل گرفت (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش، ج ۱۳: ۸۸). آنچه در آیه های اقتباسی امام رضا (ع) قابل تأمل است، مسئله انتصاب الهی در امر امامت و نبوت است که با واژه هایی چون «جَاعِلُكَ» (بقره/ ۱۲۴) و «جَعَلْنَاهُمْ» (انبیاء: ۷۳) هویدا می شود.

همچنین حضرت رضا (ع) به آیه ای اشاره می کند که در آن یهودیان با این بهانه که آنان بر دین حضرت ابراهیم (ع) نسبت به سایرین سزاوارتر و نزدیک ترند به مخالفت با پیامبر خاتم (ص) برخاستند. چنان که قرآن می فرماید: «إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَئِذٍ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ» (آل عمران/ ۶۸). از نظر ابن عاشور این آیه به صورت جمله استثنافیه و در نفی سزاوار بودن یهود، مسیحیان و مشرکان به دین ابراهیمی آمده است (ابن عاشور، ۱۹۸۴ م، ج ۳: ۲۷۶). در ادامه کلام رضوی (ع)، به مسئله جانشینی امام علی (ع) اشاره نموده که به فرمان الهی صورت گرفته

به‌گونه‌ای که قرار دادن چنین موهبتی از سوی خداوند در خاندان علم و ایمان خارج از اختیارات بشر و به خواست خداوند صورت گرفته است. حضرت در ادامه، مصداق افراد ایمانی و دارای دانش را همان امامان و معصومان (ع) معرفی می‌کند. همان‌طور که در قرآن می‌خوانیم: «وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْبَعْثِ» (روم: ۵۶). حضرت در ادامه به تبیین جایگاه امام به‌عنوان خلیفه الهی و وارث انبیاء می‌پردازد و اختیار و انتخاب مردم برای رهبری جامعه به جهت جایگاه والای امامت و نسبت آن با عهد الهی را زیر سؤال می‌برد.

۵.۲.۳. عدم اختیار برابر فرمان الهی (نفی اختیار انسان در تکوین و تشریع الهی)

حضرت رضا (ع) در بخش پیشین بعد از تعیین مصداق آیه «الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ» (روم: ۵۶) در کلامی سلسله‌وار به ویژگی‌ها و شاخصه‌های امام و رهبر الهی امت و نقش آن در پیاده‌سازی دین الهی می‌پردازد (ابن بابویه، ۱۳۹۹ ق: ۹۷-۹۹). سپس ایشان مطابق با آیاتی از قرآن، هرگونه اختیار مردم در انتخاب امام و رهبر جامعه دینی را نفی می‌کند. در این بخش از کلام رضوی (ع)، شاهد اقتباس آیاتی از قرآن هستیم که مفاد آن خارج بودن انتخاب رهبر و امام امت از حوزه انتخاب و اختیارات انسان است. حضرت در ابتدا به این آیه اشاره می‌نماید: «وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» (قصص: ۶۸). این آیه هم راجع به امور تکوینی (مَا يَشَاءُ) و هم تشریعی (يَخْتَارُ) است (طباطبایی، ۱۳۷۳ ش، ج ۱۶: ۶۷). در تفسیر قمی و به نقل از امام صادق (ع) به انتخاب امامت توسط خداوند و انحصار آن اشاره شده است: «قال يختار الله الإمام وليس لهم أن يختاروا» (قمی، ۱۴۰۴ ق، ج ۲: ۱۴۳). آیه اقتباسی دیگر در کلام رضوی (ع) به واقعه‌ای تاریخی اشاره دارد که در آن، فرمان پیامبر (ص) در ردیف امر الهی و لزوم تبعیت از آن بدون قائل شدن به مسئله گزینش و انتخاب بیان شده است: «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ» (احزاب: ۳۶). در شأن نزول این آیه آمده است که پیامبر (ص)، زینب بنت جحش (دختر عمه پیامبر ص) را برای زید بن حارثه (فرزندخوانده پیامبر ص) خواستگاری کرد که زینب جهت پاسخ به این خواستگاری فرصت فکر و بررسی خواست که آیه فوق نازل شد که در نهایت زینب بنت جحش به این‌گونه پاسخ داد که امر، امر شما است (قمی، ۱۴۰۴ ق، ج ۲: ۱۹۴). به حکم آیه فوق، قضای رسول خدا (ص) قضای خداوند نیز هست، چه اینکه خدای متعال قرار دهنده ولایت برای فرستاده خویش و نافذ امر پیامبر (ص) در امور بندگان است (طباطبایی، ۱۳۷۳ ش، ج ۱۶: ۳۲۱).

از آنچه گذشت به‌دست می‌آید که در برابر امور تکوینی و تشریعی، بندگان در برابر امر الهی (إِذَا قَضَى) حق انتخاب ندارند که این تبعیت در خصوص پیامبر (ص) خداوند نیز جاری است. استفاده از این آیات در کلام رضوی (ع) در شرایط وجود اختلاف و تشتت در امر امامت و انگاره انتخابی بودن امام از سوی مردم بیان شده است.

۵.۲.۴. ریشه‌های عدم پذیرش حکم الهی (ابعاد معرفتی و روانشناختی)

در ادامه تبیین منشأ اختلاف مردم در امر امامت، حضرت رضا (ع) از آیه‌های استفاده نموده که با پرسش‌های انکاری، مبانی مشرکانه مخالفان حکم الهی در مسئله امامت و تعیین رهبری جامعه را زیر سؤال می‌برد. در این بخش از کلام رضوی (ع)، به آیاتی از سوره قلم اشاره شده است: «أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ، إِنْ لَكُمْ فِيهِ لَمَّا تَخِيرُونَ، أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لِمَا تَحْكُمُونَ، سَلِّمُوا إِلَيْهِمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ، أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ»

(قلم: ۳۷-۴۱). حضرت رضا (ع)، آیاتی از سوره قلم را اقتباس نموده که وجه شباهت هردو طیف (مردم زمان پیامبر خاتم (ص) و جامعه هم عصر امام رضا (ع)) اختلاف در انتصاب الهی است به گونه ای که پیامبر خاتم (ص) در آن زمان مأمور پرسش تقریری، از مبانی عقیدتی مشرکان جهت زیر سؤال بردن و خدشه دار کردن باورهایشان بود (هاشمی رفسنجانی و همکاران، بی تا، ج ۱۶: ۵۳۲). مطابق مفاد آیه های فوق به دست می آید که استناد و استدلال باید یا به کتاب آسمانی به عنوان حجت (أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ) و یا به عقل (مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ) یا اینکه بر اساس تعهد و پیمان «ام لکم ایمان بالغه» باشد (قرائتی، ۱۳۸۳ ش، ج ۱۰: ۱۸۶). چه اینکه برای مثال اگر حجت آنان کتاب آسمانی باشد که نباید برخلاف آن عمل کرد حال آنکه آنان در برابر قرآن به عنوان معجزه جاویدان و بزرگترین حجت الهی قرار دارند (طبرسی، ۱۴۱۵ ق، ج ۱۰: ۹۶). حضرت در ادامه به زمینه های پذیرش قرآن و جایگاه قلب در تفکر و پذیرش حق و به طور کلی به ابعاد روانشناختی در پذیرش اوامر الهی به ویژه مسئله امامت و رهبری جامعه پرداخته است. از آیات مورد استفاده در کلام رضوی (ع) می توان به این نمونه اشاره نمود: «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (محمد: ۲۴). قلب، از ابزار تعقل و خردورزی (هاشمی رفسنجانی و همکاران، بی تا، ج ۸: ۲۶۲) که از نشانه های عقل و قلب سالم، تدبر در آیات قرآن است (قرائتی، ۱۳۸۳ ش، ج ۹: ۹۰) به گونه ای که کافران ضمن اعلام به استماع آیه های الهی اما درواقع و نظیر افراد کر، گفته های حق را نمی شنوند: «قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ، إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ» (انفال: ۲۱-۲۲). صاحب تفسیر المیزان با بیان اینکه الف و لام در "الصم" و در "البکم"، در صورتی که الف و لام عهد ذکری باشد معنای آیه چنین خواهد بود که بدترین جنیدگانی که از انواع حیوانات در روی زمین در حرکت اند همین کر و لال هایی هستند که تعقل نمی کنند و این تعقل نکردن آنان بدین جهت است که راهی به سوی تلقی حق و پذیرش آن ندارند، زیرا زبان و گوش ندارند، بنابراین در حقیقت کر و لال اند (طباطبایی، ۱۳۷۳ ش، ج ۹: ۴۲) و مطابق آیه «وَلَوْ عَلِمَ اَهْلُهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ» (انفال: ۲۳) از سنت های الهی این است که فضل خود را به افراد مستعد عطا می کند و به هر کس به مقدار لیاقت و استعداد حق پذیری که در خود ایجاد کرده، توفیق داده و لطف می کند (قرائتی، ۱۳۸۳ ش، ج ۳: ۲۹۴).

از ابعاد معرفتی و روانشناختی مخالفان حق و احکام الهی مطابق گزارش های تاریخی قرآن، قوم یهود هستند که فراوان به عهدشکنی و زیر پا گذاشتن پیمان ها اقدام کرده اند. امام رضا (ع) با اشاره به آیه ای از قرآن به این مهم پرداخته است: «قَالُوا سَمِعْنَا» (بقره: ۹۳)؛ شنیدیم؛ ولی مخالفت کردیم! واقعیتی از زبان قرآن در خصوص یهود و گرفتن میثاق از آن ها جهت عمل به آموزه های تورات و اطاعت از اوامر الهی بعد از ابلاغ و شنیدن آن که پاسخ آنان در برابر دستورات و منویات الهی آن بود که "شنیدیم و عصیان کردیم" (طوسی، بی تا، ج ۱: ۳۵۴). علت این پیمان شکنی امراض قلبی و معرفتی است همان طور که قرآن راز عدم اعتقاد آنان را به خاطر کفرشان و دلهایشان که از علاقه به گوساله پرستی سیراب شده و جایی برای تفکر و ایمان نمانده بود را هویدا می کند (قرائتی، ۱۳۸۳ ش، ج ۱: ۱۶۱). حضرت بعد از آیه اخیر با طرح پرسش های انکاری (فکیف لهم باختيار الامام؟) به بیان جایگاه و شاخص های امام نظیر عالمی است که جهل در او راه ندارد، سرچشمه پاکی، عصمت، زهد، دانش و عبادت می پردازد که با وجود چنین شاخصه های خدادادی اختیار و انتخاب مردم در امر امامت جامعه را نفی می کند (ابن بابویه، ۱۳۹۹ ق: ۱۰۰).

۵.۲.۵. هدایت یافتگان به حق، شایسته هدایت گری (الگوهای شایسته الهی در رهبری امت)

کلام رضوی (ع) بعد از تبیین ابعاد معرفتی و روانشناختی و امراض قلبی مخالفان فرمان و انتصاب های الهی، به تبیین

دلائل عقلی در خصوص هدایت یافتگان و شایستگی آنان در امر هدایت‌گری امت می‌پردازند. حضرت (ع) ابتدا به این آیه اشاره می‌کند: «أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يَتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ» (یونس: ۳۵). این آیه با بدهات عقلی پیروی از هدایت‌شدگان را نسبت به آنان که هدایتی نیافته‌اند، شایسته‌تر و منطقی‌تر دانسته است. در تفسیر قمی ذیل آیه فوق، به روایت ابی جارود از امام باقر (ع)، مصداق «مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ» پیامبر (ص) و اهل بیت عصمت و طهارت (ع) آن حضرت به‌عنوان امامان و هادیان امت معرفی شده است (قمی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱: ۳۱۲). آیه اقتباسی امام رضا (ع) در ادامه می‌فرماید: «يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا» (بقره: ۲۶۹) که در روایات تفسیری مراد از آن اطاعت از خداوند و معرفت نسبت به امام (ع) معرفی شده است (بحرانی، ۱۴۱۵ ق، ج ۱: ۵۴۸). در ادامه کلام رضوی (ع) سه آیه در خصوص رهبران الهی آمده است که در ادامه بر اساس جدول تحلیل محتوا به بررسی و تحلیل آن‌ها خواهیم پرداخت.

جدول شماره (۳): تحلیل آیه‌های اقتباسی (هدایت یافتگان و رهبران الهی)

متن آیه اقتباسی در کلام رضوی (ع)	واژگان کلیدی	رهبران الهی
إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (بقره: ۲۴۷)	اصطفا / زیادت در علم و جسم	طالبوت
أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا (نساء: ۱۱۳)	کتاب / حکمت / فضل عظیم	پیامبر خاتم (ص)
أَمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا (نساء: ۵۴)	کتاب / حکمت / ملک عظیم	حضرت ابراهیم (ع)

با نظری به آیه‌های فوق و اقتباس شده در کلام رضوی (ع)، سه شخصیت برجسته از رهبران الهی که به‌واسطه انتصاب الهی به رهبری جامعه خود پرداختند. در آیه‌های فوق واژگانی نظیر «اصطفا» (انتخاب و برگزیدن)، «کتاب»، «حکمت»، «فضل عظیم» و «ملک عظیم» آمده است که پیرامون برگزیدگانی همچون «طالبوت» (بقره: ۲۴۷)، حضرت ابراهیم (ع) (نساء: ۵۴) و پیامبر خاتم (ص) (نساء: ۱۱۳) بیان شده است. حضرت (ع) بعد از بیان آیه‌های فوق، امام را شخصی می‌داند که بعد از انتخاب الهی از عنایت‌های الهی بهره‌مند می‌شود به‌گونه‌ای که شرح و سعه صدر، سپردن چشمه‌های حکمت، الهام دانش جهت هدایت امت و پاسخ به پرسش‌های آنان و مقام عصمت و تأییدات الهی از موهبت‌های باری تعالی برای امام امت است (ابن بابویه، ۱۳۹۹ ق: ۱۰۱).

بنابراین به‌دست می‌آید که کلام رضوی (ع) ابتدا به شکل کلی وارد بحث هدایت، امور و انتصاب‌های الهی شده و سپس به‌گونه جزئی و مصداقی به بیان شواهد تاریخی از دریچه قرآن می‌پردازد.

۵.۲.۶. ارائه تصویری از فرجام عدم پیروی از قرآن و انتصاب‌های الهی (نفرین و عذاب الهی)

پایان بخش کلام رضوی (ع)، گزارش و ارائه تصویری از فرجام عدم پیروی از هدایت یافتگان و رهبران الهی است که جنبه «انذار» دارد. در آخرین آیه از بخش پیشین، مسئله حسادت به هدایت یافتگان، پیامبران و امامان (ع) در آیه ۵۴ سوره نساء بیان شد. در این بخش و در اولین آیه (مطابق بخش‌بندی نگارندگان) به این آیه خواهیم رسید: «فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا» (نساء: ۵۵). مسئله پذیرش کتاب آسمانی نازل شده بر آل ابراهیم (ع) است که دو طیف در مواجهه با آن ایجاد شد: گروهی از مردم به آن کتاب وحیانی ایمان آوردند و بعضی دیگر نه تنها ایمان

نیاوردند بلکه در راه پیشرفت آن ایجاد مانع کردند که قرآن سزای آنان را شعله فروزان آتش دوزخ بیان نموده است. همان طور کسانی که به قرآن که بر پیامبر اسلام (ص) نازل گردیده کفر می‌ورزند نیز به همان فرجام گرفتار خواهند شد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش، ج ۳: ۴۲۳). در آیه اقتباسی دیگر کلام رضوی (ع) نیز به هواپرستی و دوری از هدایت الهی اشاره شده است: «وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» (قصص: ۵۰) به گونه‌ای که هواپرستی ظلم است و هواپرستان از هدایت الهی به دورند (قرائتی، ۱۳۸۳ ش، ج ۷: ۷۰). در آیه بعدی می‌فرماید: «فَتَنَسَّأَ لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» (محمد: ۸) کراحت از حق و امور نازل شده از سوی خداوند موجب نفرین الهی می‌شود (هاشمی رفسنجانی و همکاران، بی‌تا، ج ۳۱: ۲۸۶).

در نهایت کلام رضوی (ع) با آیه‌ای از سوره غافر (مؤمن) به پایان می‌رسد: «كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ» (غافر: ۳۵). حضرت رضا (ع) مجدد به عدم باور به قرآن که از لوازم آن عدم پذیرش ولایت امامان (ع) است، اشاره می‌نماید: «وَبَذُوا كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ وَفِي كِتَابِ اللَّهِ الْهُدَى وَالشِّفَاءُ فَنَبَذُوهُ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ فَذَمَّهُمُ اللَّهُ وَمَقْتَهُمْ وَأَتَعَسَهُمْ» (ابن بابویه، ۱۳۹۹ ق: ۱۰۱) که همخوان با اولین مؤلفه در عدم پذیرش امام و منصب الهی و ارتباط مستقیم آن با عدم باورمندی به قرآن (کافر بودن به قرآن) است. آنچه از تحلیل اقتباس‌های قرآنی در کلام امام رضا (ع) به دست می‌آید، جایگاه عمیق و معرفتی «امامت» و پیوند آن با ایمان به قرآن است. در ادامه به بررسی الگوی نظری و معرفتی اقتباس‌های امام رضا (ع) خواهیم پرداخت.

۶. الگوی نظری و معرفتی حاکم بر اقتباس‌های قرآنی در حدیث امامت امام رضا (ع)

به نظر می‌رسد الگوی نظری ویژه‌ای بر اقتباس‌های قرآنی حضرت امام رضا (ع) در ریشه‌شناسی اختلاف مردم در امر امامت حاکم است. حضرت (ع) در ابتدا به «جهل» و «فریب خوردن مردم در دین» اشاره و سپس به «جامعیت قرآن» و پیوند آن با «اکمال دین» و تعیین رهبری جامعه اسلامی بعد از پیامبر خاتم (ص) بر اساس انتصاب الهی پرداختند.

شکل ۲. مدل مفهومی الگوی نظری و معرفتی اقتباس‌های قرآنی در کلام امام رضا (ع)

مشاهده می‌شود در کلام رضوی (ع) در تبیین اختلاف مردم در امر «امامت» و انکار آن از سوی برخی، حضرت به شکل منطقی و با الگوی نظری و معرفتی خاص، ریشه باورمندی به امامت را در پذیرش بی‌چون و چرا و تام قرآن دانسته به گونه‌ای که از نظر امام رضا (ع) هر کس گمان کند که خداوند دین خود را کامل نمی‌کند (تعیین امامت و هدایت جامعه بعد از پیامبر خاتم (ص)) در واقع کتاب آسمانی قرآن را منکر شده است (ابن بابویه، ۱۳۹۹ ق: ۹۶).

در ادامه امام رضا (ع) به ارائه شواهدی از قرآن در خصوص انتصاب‌هایی برای امت‌های پیشین نظیر نبوت و امامت حضرت ابراهیم (بقره: ۱۲۴) می‌پردازد که هدف ایشان نشان دادن وجود سابقه‌ای از چنین انتخاب‌های خداوند برای رهبری بشر در قرآن است. آن‌سان که حضرت به چنین شواهدی از قرآن اشاره نموده در گام بعدی، انکار مقام امامت را از لوازم عدم باور به قرآن ذکر می‌کند. حضرت (ع) در ادامه به تبیین و آگاه‌سازی ریشه‌های معرفتی و روانشناختی انکار امامت با راهبردهایی نظیر «پرسش تقریری» (رک: قلم: ۴۱-۳۷)، «امراض قلبی» (ر.ک: بقره: ۹۳) پرداخته‌اند. حضرت بعد از آن با استفاده از آیه «أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يَتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ» (یونس: ۳۵) از یک بداهت عقلی استفاده کرده که شایستگان به رهبری درواقع همان هدایت یافتگان و به تعبیر دیگر معصومان (ع) هستند و در این زمینه به شخصیت‌هایی از قرآن همچون «طالوت» (بقره: ۲۴۷)، «حضرت ابراهیم (ع)» (نساء: ۵۴) و «پیامبر خاتم (ص)» (نساء: ۱۱۳) بر اساس اقتباس‌های قرآنی پرداخته است. در اختتام کلام رضوی (ع) در تبیین اختلاف مردم در امر «امامت» و بعد از بیان منطقی و سیر معرفتی، فرجام منکران امامت و عدم پذیرش حکم الهی به استناد آیاتی نظیر «فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا» (نساء: ۵۵) فرجام لعن و عذاب الهی را هشدار داده‌اند. آنچه ابتدا و انتهای این منظومه معرفتی و الگوی نظری مستخرج از کلام رضوی (ع) خودنمایی می‌کند، عدم باور به قرآن که از پیامدهای آن انکار و عدم پذیرش مقام امامت (امیرمؤمنان علی بن ابیطالب ع) است. از جهت بافت کلام حضرت (ع) و آیه‌های مورد اقتباس حضرت نظیر آیه ۳۸ سوره أنعام، مشاهده می‌شود که نوعی همخوانی میان دو بافت کلامی وجود دارد. برای نمونه در آیات ابتدایی سوره أنعام سخن از عدم باورمندی به آیات الهی بیان شده و از عباراتی چون «مُعْرِضِينَ» (أنعام: ۴)، «لَا يُؤْمِنُونَ» (أنعام: ۲۰)، «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» (أنعام: ۲۵)، «لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَ كُمْ» (أنعام: ۵۷) آمده که در کلام رضوی (ع) ضمن اقتباس‌های قرآنی عباراتی نظیر «جهل القوم»، «خدعوا عن أديانهم» «رد کتاب الله»، «الجهال»، «نبذوا كتاب الله وراء ظهورهم»، «اتبعوا أهواءهم» (ابن بابویه، ۱۳۹۹ ق: ۱۰۱-۹۶) آمده است.

۷. نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش با هدف بررسی جایگاه امامت و الگوی نظری حاکم بر آن در اقتباس‌های قرآنی امام رضا (ع) عبارت است از:

حضرت امام رضا (ع) در روایت امام شناسی و تبیین ریشه اختلاف مردم در آن، از ۱۴ سوره و ۲۸ آیه استفاده نموده که از میان آن‌ها، ۱۳ سوره مکی و ۱۵ سوره مدنی است. برخی سوره‌ها همچون سوره قلم از جهت استفاده از تعداد آیات آن، در رتبه اول، سوره بقره در جایگاه دوم و در رتبه سوم و به صورت مشترک سوره‌های انفال و نساء قرار دارد. همچنین در کلام رضوی (ع) تقریباً به صورت تلفیقی از سوره‌های مکی و مدنی استفاده نموده است.

تحلیل اقتباس‌های قرآنی امام رضا (ع) از جایگاه ویژه امامت و الگوی نظری و معرفتی حاکم بر آن حکایت می‌کند. حضرت ابتدا تعیین سرنوشت مردم و اکمال دین را به «جامعیت قرآن» پیوند داده و در ادامه با ذکر شواهد تاریخی و قرآنی متذکر انتصاب‌های رهبران دینی نظیر ابراهیم نبی (ع) می‌شوند. در گام‌های بعدی حضرت (ع) با استعانت از آیه‌های قرآن، انکار امامت و عدم پذیرش حکم الهی در امامت امیرمؤمنان (ع) را از لوازم عدم باور به قرآن (کفر به قرآن) دانسته

است.

تبیین علل معرفتی و روانشناختی عدم پذیرش حکم الهی در انتصاب و انتخاب امام (حضرت امام علی علیه السلام)، بیان یک اصل بر پایه بدهات عقلی ویژه پیروی از هدایت یافتگان (معصومان) و درنهایت فرجام شناسی منکرین امامت به عنوان انتصاب الهی برای هدایت امت (نفرین و عذاب الهی) از گام‌های تبیینی و معرفت بخشی امامت شناسی در کلام رضوی (ع) بر پایه اقتباس‌های قرآنی است.

حضرت درنهایت به ریشه اصلی عدم پذیرش حکم و انتصاب الهی در امر امامت اشاره و عدم باورمندی به قرآن را نتیجه چنین رفتاری دانسته‌اند. رفتاری که ابعاد معرفتی و روانشناختی آن ریشه در بی‌ایمانی به کتاب آسمانی (قرآن) و فرمان‌های آن دارد.

۸. منابع

- قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، معانی الأخبار، بیروت: دار المعرفة للطباعة والنشر، ۱۳۹۹ ق.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، عیون أخبار الرضا (ع)، بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۴ ق.
۳. ابن شعبه حرّانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیهم، به کوشش علی اکبر غفاری، قم: مؤسسة النشر الاسلامی (التابعه) لجماعة المدرسين قم، ۱۴۰۴ ق.
۴. ابن عاشور، محمد الطاهر بن محمد، التحرير والتنوير، تونس: الدار التونسية للنشر، ۱۹۸۴ ق.
۵. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ ق.
۶. امینی، عبدالحسین، الغدير، به کوشش محمد تقی واحدی، تهران: کتابخانه بزرگ اسلامی، ۱۳۶۸ ش.
۷. باردن، لورنس، تحلیل محتوا، ترجمه ملیحه آشتیانی و محمد یمنی دوزی، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۵ ش.
۸. بحرانی، سید هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، قم: مؤسسة البعثة. مرکز الطباعة و النشر، ۱۴۱۵ ق.
۹. طباطبایی، محمد حسین، تفسیر المیزان، قم: منشورات اسماعیلیان، ۱۳۷۳ ش.
۱۰. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۵ ق.
۱۱. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: احیاء التراث العربی، بی‌تا.
۱۲. عباس زاده، حمید، اقتباس‌های قرآنی در نهج البلاغه، مطالعات تفسیری، سال یکم، شماره ۱، صص ۸۳-۶۷، ۱۳۸۹ ش.
۱۳. عروسی الحویزی، عبد علی بن جمعة، تفسیر نور الثقلین، به کوشش سید هاشم رسولی محلاتی، قم: اسماعیلیان، ۱۴۱۵ ق.
۱۴. فتاحی زاده، فتحیه؛ افسر دیر، حسین، کارکرد تفسیری اقتباس‌های قرآنی خطبه‌های حضرت زهرا (س)، سراج منیر، ۷(۲۴)، ۱۵۹-۱۷۸، ۱۳۹۵ ش.
۱۵. فتاحی زاده، فتحیه؛ افسردیر، حسین؛ رحیمی، عصمت، اقتباس‌ها و استنادهای قرآنی امام رضا (ع) در حدیث امامت، پژوهشنامه معارف قرآنی، ۶(۲۱)، ۶۹-۸۷، ۱۳۹۴ ش.

۱۶. فراهیدی، خلیل بن احمد، *العین*، به کوشش مهدی المخزومی و ابراهیم السامرائی، قم: مؤسسه دار الهجرة، ۱۴۱۰ ق.
۱۷. قرائتی، محسن، *تفسیر نور*، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۳ ش.
۱۸. قمی، علی بن ابراهیم، *تفسیر القمی*، به کوشش سید طیب موسوی جزائری، قم: دار الکتب، ۱۴۰۴ ق.
۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، به کوشش محمد حسین درایتی، قم: دارالحديث، ۱۳۸۷ ش.
۲۰. مجلسی، محمد باقر، *بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار*، بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ق.
۲۱. مصباح یزدی، محمد تقی، *قرآن در آینه نهج البلاغه*، نگارش احمد محمدی. - قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره)، ۱۳۸۰ ش.
۲۲. معرفت، محمد هادی، *شبهات و ردود حول القرآن الکریم*، قم: موسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید، ۱۴۲۳ ق.
۲۳. مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ ش.
۲۴. نعمانی، محمد بن ابراهیم، *الغیبة للنعمانی*، به کوشش علی اکبر غفاری، تهران: نشر صدوق، ۱۳۹۷ ش.
۲۵. هاشمی رفسنجانی، علی اکبر و همکاران، *فرهنگ قرآن*، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، بی‌تا.

